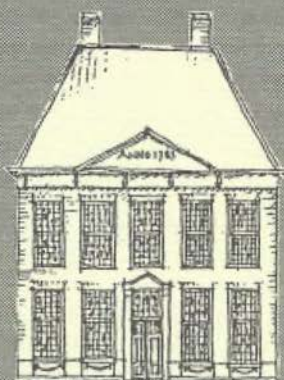

't inschrien

achtentwintigste jaargang nr. 3, juli 1996

kwartaaluitgave van de

VERENIGING OUDHEIDKAMER TWENTE

'T INSCHRIEN

ISSN 0166-3984

Een inschrien is een vakje in de tuugkist waarin waardevolle zaken werden bewaard.

Copij zenden aan:

M. Paskamp-van Santen, Vleerhoeksweg 13, 7663 TK Mander.
Tel. 0541-680470

Redactie: A.J. Brunt, Delden
H.H. Hagens, Almelo
H.A. Kleerebezem, Borne
J.J.H. Meijer, Hengelo
A.L.A. Wevers, Hengelo
M. Paskamp-van Santen, Mander, eindredacteur

Administratie:

Vereniging Oudheidkamer 'Twente'
Het Elderinkshuis
De Klomp 35, 7511 DG Enschede
Tel. 053-4309114

Postrekening nr. 832196

Bank: Rabobank Enschede rek.nr. 39.68.90.229

t.n.v. de penningmeester van de Oudheidkamer 'Twente'.

Abonnementsprijs f 15,- per jaar

Losse nummers f 5,- (exclusief verzendkosten)

Overname van de inhoud, in welke vorm dan ook, is niet toegestaan zonder schriftelijke toestemming van de redactie

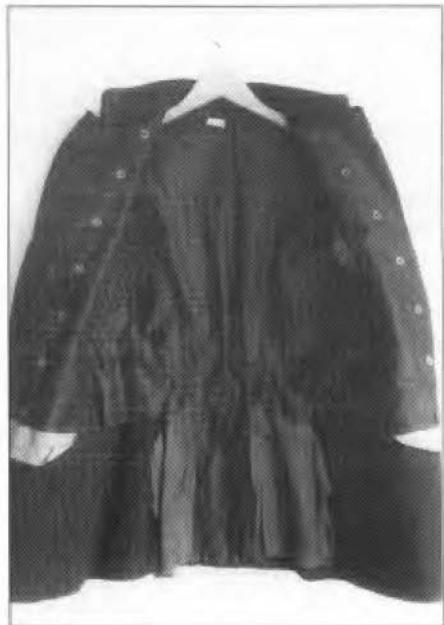
SCHUTTERIJ-UNIFORM

Des konings wapenrok.

Eén van de weinige militaire kledingstukken uit de collectie van de Oudheidkamer Twente zijn jas en sjako van de voormalige schutterij van Enschede. Dit hoofdstuk had daarom de vrolijke aanhef 'daar komen de schutters' kunnen hebben, ware het niet dat deze al vaker is gebruikt. De kledingstukken zijn overigens geschonken door G.J.Timmermans uit Hengelo.

Bij de wet van 1815 was de landstorm vervangen door de schutterij. In de steden de dienstdoende, op het platteland de rustende. Van het 25ste tot het 30ste jaar moest men dienen, dan vijf jaren als reserve beschikbaar blijven. Men hield, naast de functie van 'schutter', zijn eigen beroep. De burgermeester was de baas, notabelen fungeerden als officieren, de plaatselijke middenstand als onderofficier. Ook daar bleef het, in die tijd als heel natuurlijk ervaren, klassebewustzijn geheel intact.

Door de wet van 24 juni 1901 werd de opheffing van de schutterij met ingang van 1 augustus 1907 een feit, zodat de politie het verder zonder haar hulp moest stellen. Schutterij is trouwens niet hetzelfde als politie; die komt voort uit de 'schout en zijn rakkers' en werd in 1812 een officiële instelling.

Het muziekkorps dat de schutters op straat en naar het exercitieterrein begeleidde, bleef bestaan en vierde in 1990 haar eeuwfeest.

De jas.

Op enkele motgaatjes en een verdwenen knoop na is deze jas, eigenlijk rok - des konings wapenrok - nog in goede staat. De kleur die op de stamkaart vermeld staat als zwart, is eigenlijk diep donkerblauw. Navraag bij het Legermuseum in Delft leverde deze informatie op en bij heel goede inspectie in het juiste licht kan inderdaad worden gesproken van diep donkerblauw. Dat kan ook niet anders, want het militie-uniform was sinds 1814 donkerblauw en toen in 1819 de militie een onderdeel werd van de infanterie bleef het uniform die kleur houden. De jas heeft rode manchetten van ongeveer 8 cm, en een opstaande boord van 5 cm breedte. De kleur rood staat hier voor militie c.q. schutterij; het regiment jagers bijvoorbeeld had een groene kraag. De zil-verkleurig met rood gebiesde versiering (chevron) op de bovenarm geeft aan dat het om een sergeant fourier gaat. Hij was eveneens een scherpschutter zoals het sterretje aangeeft. De fourier gaf kleding uit en nam de gelegenheid te baat zijn eigen uniform een interessante verfraaiing mee te geven. Meestal werden deze chevrons alleen op de onderarm aangebracht om de rang aan te geven. De knopen op voor- en achterpand, mouwen en epauletten zijn van zogenaamd wit metaal met daarop de stedekroon.

De jas is tot de middennaad gevoerd en onder de oksels extra verstevigd en doorgestikt. De lus in de taille linksachter is bedoeld voor de koppelriem, het fraai bewerkte split middenachter voor de bewegingsvrijheid. Uniformen werden meestal plaatselijk vervaardigd zodat landelijk kleine verschillen konden ontstaan. In deze vorm is de jas gedragen van 1860 tot 1907.

De sjako

Iedereen droeg altijd wel iets op zijn hoofd. In het krijgswezen leidde dat, evenals vaak in de burgermode, soms tot vreemde excessen. Nu is het hoofd vaak datgene wat het meest en eerst opvalt, dus is het niet verwonderlijk dat het kenmerk van een bepaalde groep strijders, militairen of revolutionairen op het hoofddeksel werd aangebracht. De sjako onstond uit de hoge sjako, die werd overgenomen in de Franse Tijd tussen 1790 en 1810. Een sjako heeft altijd een leren bovenkant en onderrand. In de verzameling bevinden zich twee sjako's, die allebei vermeld staan als behorend bij het schutterij-uniform. De ene hoort inderdaad bij het schutterij-uniform. De andere is die van een officier van gezondheid van de landmacht vóór 1913. In de koperen lauwerkrans op de laatste is namelijk een aesculaap aangebracht. De emblemen op beide sjako's zijn van koper, de kokarde is oranje. Het puntige deel op het officiersexemplaar is een zgn. tulp. Hierin was een pluim van witte kippeveren bevestigd. (Meer informatie over militaire hoofddeksele is vooral te vinden in 'Battledress', zie bronnen.)

Ontstaan uniform

Wat is een uniform? Koenig zegt: "Eine einheitliche Bekleidungsform. Eine für bestimmte Organisationen primär zur kenntlichmachung im Dienst vorgeschriebene Einheitskleidung".

Het begrip 'uniform' dateert van 1672. De gedachte eraan kwam in verschillende landen zo'n beetje gelijktijdig op. De invoering van het eigenlijke uniform valt samen met de oprichting van staande legers na de Dertigjarige Oorlog, met het mogelijk worden om veel stof ineens te produceren en het ontstaan van de noodzaak om in grote groepen vechtenden, vriend en vijand uit elkaar te kunnen houden. Dat laatste is nu alleen nog maar zo op het voetbalveld. Uniformen zijn steeds meer gelijkvormig en praktisch geworden.

In de 15e eeuw droegen de Engelsen een rood kruis op borst en rug. De Zwitsers en Fransen een wit, de Duitsers een Andreas- of Bourgondisch kruis in rood.

Men vocht in een harnas, later in een kuras dat tenminste het bovenlichaam beschermde, of in gevoerde vesten van vilt of leer. Na eind 17de eeuw raakte dit in onbruik omdat het geen bescherming bood tegen de kogels die de loop der gebeurtenissen op het slagveld gingen bepalen. En met wat lichtere kledij maakte je je sneller uit de voeten. De infanteristen waren in staat zich sneller aan te passen aan verandering in bewapening. De cavalerie werd hierin beperkt door de natuurlijke eigenschappen van het paard. Vanaf ongeveer 1700 kan de infanterie worden beschouwd als het belangrijkste onderdeel in elk leger.

In de 16de eeuw werd het gebruikelijk een sjerp om het lichaam te dragen, meestal in de kleuren van het familiewapen van de betreffende veldheer.

Naast dergelijke 'veldtekens' was het noodzakelijk bij grote veldslagen speciale kentekenen in te voeren, bijvoorbeeld twijgen op de hoed. De Nederlandse infanterie droeg in het midden van de 16de eeuw als veldteken een bos geverfde haneveren en later een cocarde, een gekleurd lint in rozetvorm genaaid. De cocarde gaf aan dat men tot een bepaald leger behoorde en is in feite het oudste uniformstuk. De kleur van de cocarde was oranje, tijdens de stadhoudersloze tijdperken zwart.

Hoge bevelhebbers droegen een wapenrusting als teken van hun waardigheid. Tot het eind van de 18de eeuw, toen de pantsering op het slagveld al lang had afgedaan, lieten generaals zich nog in harnas portretteren en waren bij begrafenissen de voornaamste rouwdragers in harnas gekleed.

Langzamerhand ontstaan grote legers die meer en meer uniform gekleed gaan. De zware kruitdampen boven de 18de-eeuwse slagvelden vereisen heldere kleuren. Vandaar dat vooral in de 18de eeuw een wildgroei aan pracht en praal ontstaat. Rok en broek in heldere kleuren, meters goudgalon en steken met bossen pluimen. De restanten van deze fantasievolle uniformen zijn vandaag nog terug te vinden in de kostumering van operettes of bij karnavalsverenigingen.

Om geschikt te zijn als uniform was het nodig dat de rok bepaalde kenmerken had. De grondkleur onderscheidde het ene leger van het andere en verschillend gekleurde voeringen konden worden gebruikt om de regimenten van elkaar te onderscheiden. Sommige gedeelten van de rok werden teruggevouwen, zodat de voering zichtbaar werd. Tevens werden zo de kwetsbare randen beschermd. (De in massaproductie vervaardigde stoffen waren tamelijk los geweven en het was daarom gebruikelijk randen om te slaan om te snelle slijtage tegen te gaan.)

Zo kreeg de mouw een opslag, de nek een kraag en de voorpanden revers. De uitwerking van moderne handvuurwapens en vérdragend geschut leidde tot een ingrijpende verandering in de kleding. De soldaat moest zich nu aan de waarneming van de vijand onttrekken, zodat uniformen ontstonden die aan de omgeving waren aangepast. In de Eerste Wereldoorlog waren deze uniformen bijna in alle legers ingevoerd, gelijktijdig ook het eenheidsuniform. Kentekens werden (en worden) beperkt tot nummers, tekens, gekleurde biezen etc.

De gevechtskleding, zoals die tegenwoordig wordt gedragen, heeft zich verder dan ooit verwijderd van de heersende burgermode. (Dat geldt overigens niet voor jongerenkleding.) Daarom is de soldaat van nu uitgerust met een uitgaanstenuë of parade-uniform.

Epauletten.

Krijgskleding is sterk aan tradities gebonden. Zelfs wanneer de functionele betekenis van een uniformstuk al vergeten is, wordt het als traditioneel-symbolisch element gehandhaafd. Koenig noemt als voorbeeld de ontwik-

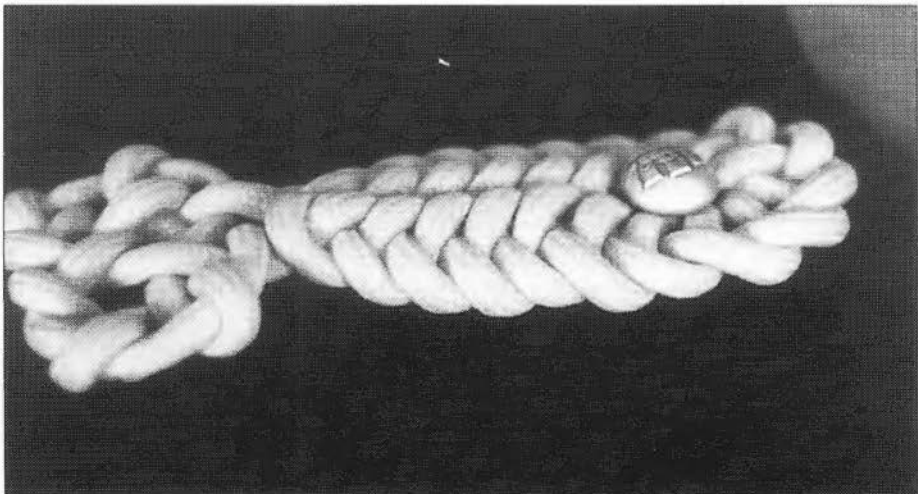
keling van epauletten. De grenadiers kregen voor het meenemen van de zware, kogelvormige, van glas gegoten handgranaten, een grote leren tas, waarvan de draagriem over de schouder ging. Om het afzakken te voorkomen werd op de rok, schuin over het schouderblad, een 'speld' (of schouderkap) aangebracht. Toen de soldaat nóg een tas meekreeg, waarvan de riem over de andere schouder ging, gebeurde daar hetzelfde. Beide schouderkappen bleven ook na afschaffing van de grenadierstassen bestaan. Goed zichtbaar op de schouder werden ze niet meer in dezelfde kleur als de rok maar in wapen- of regimentskleur gemaakt, passend bij mouwopslag of kraag. Rang en functietekens werden erop genaaid. Allengs werden ze uit koord gemaakt, met of zonder franje. In de 18de en 19de eeuw had dit de aardige bijkomstigheid dat deze versiering hard genoeg was om een sabelhouw te weerstaan. Mannenkleding werd vaker verstevigd voor dit doel. Toen de sabel in de loop van de 19de eeuw verdween als onmisbaar mannen-attriboot werd het verstevigen van kleding alleen nog uit imponeergedrag gedaan.

De epauletten op 'onze jas' zijn van bescheiden afmetingen. Een simpel wit gedraaid koord met knoop. Heel rudimentair.

Echte, dat wil zeggen grote glimmende epauletten, ziet men zelden.

In sommige landen treft men ze nog aan op parade-uniformen en bij hoge bevelhebbers, meest admiraals, die uitgerekend als zeevarenden nooit bepakt waren en bij wie dientengevolge geen epauletten konden 'ontstaan'. Maar ook hier valt weer wat van te zeggen: de epaulet als rangteken werd in de moderne oorlogvoering riskant. De vijand kon de officieren er zo tussenuit schieten. Voor zeevarenden speelde dit probleem niet.

De geschiedenis van de epaulet is een voorbeeld van sociale statusverandering. Werden ze eerst voornamelijk door infanterieregimenten gedragen, later werden ze verheven tot kenteken van officieren.

Toen die ze aflegden werden ze onmisbaar voor portiers, dompteurs etc., die vaker met goud en zilver besproeide uniformen dragen die lijken samengesteld uit onderdelen van twee eeuwen uniformen. Hier gaat het om een neergang van vroegere statussymbolen.

Naast déze interessante ontstaansgeschiedenis van de epaulet is er ook een andere: onder het kuras (borstharnas) kon geen buis met knopen worden gedragen; de 'kolders' die men eronder droeg werden op de schouders met veters gesloten, waarvan de uiteinden op de bovenarm afhingen. Hieruit zouden de epauletten en nestels zijn ontstaan die de officiersrang aangeven.

Burgermode en uniform.

De ontwikkeling van de burgermode is ook van invloed geweest op de ontwikkeling van het uniform en soms vice versa.

Het uniform moet altijd gezien worden in vergelijking met de in eenzelfde tijd heersende burgermode. Het verschil tussen uniform en burgerpak is nooit zo groot, behalve zoals gezegd bij de tegenwoordige gevechtsskleding. Verder is er sprake van de tendens de uniformstijl van de dominerende militaire macht na te bootsen. Bijvoorbeeld: omdat Frankrijk als overwinnaar uit de Dertigjarige Oorlog kwam, werd vanaf 1670 de 'justeaucorps' (lange jas, rok) hét kledingstuk voor de Europese soldaten. Na 1718 wordt deze rok onder Pruisische invloed anders van snit. Pruisen had zich als gevolg van de hervormingen enigszins afgewend van de rest van Europa.

De veranderingen in uniform werden onmiddellijk overgenomen door de Pruisische burgers en weerspiegelden zo nieuwe economische en sociale ideeën. Naarmate de legers niet alleen uit beroeps- maar ook uit militieplichtigen bestonden, kreeg de uniformjas een burgerbestaan, doordat men deze ook na de diensttijd bleef dragen.

Riet Luiten.

Bronnen:

- Koenig, Otto, *'Kultur und Verhaltensforschung, Grundzüge eines Ethogramms der Uniform'* (München, 1970)
- Preben Kannik, Preben, *'Uniformen in kleur'* (Berlijn, 1967)
- Ringoir, H., *'De Nederlandse Infanterie'* (Bussum, 1963)
- Schick, I.T. (red), *'Battledress, uniformen van 1700 tot heden'* (Zutphen, 1979)
- Stroink, A.L. *'Stad en Land van Twente'* (Enschede, 1980)
- Voskamp, Adriaan, *'Daar komen de schutters wat hebben ze aan?'*, in: *Kostuum 1986*
- Wiegman, Ties, *'Oudste muziekkorps van Enschede ontstond uit de voormalige schutterij'*, in: n *Sliepsteen* (1990 nr. 23)

Met dank aan G.A.Jansen te Enschede en het Legermuseum te Delft.

EEN ABNORMALE ANKERBALK

Tijdens opgravingen van de fundamenteën van het Huys Hengelo werden verschillende bouwfasen gevonden van bebouwing op het zg. kasteleiland. Voorts werden de binnengrachten gelocaliseerd en de voorhof of voorburcht. Daarnaast konden duizenden scherven van gebruiksvoorwerpen worden geborgen uit verschillende eeuwen, alsmede bouwfragmenten die een nieuw licht laten schijnen op de bouwhistorie van dat Huys.

In een Middeleeuwse waterloop, aangetroffen onder de vliedberg (stelle) op de voorhof, werd een aantal balken aangetroffen, waarvan er één tot dusverre niet kon worden geïdentificeerd.

De balk kan afkomstig zijn van een vroegere bouw fase (dat zou betekenen tijdens die bouw of van vóór de ons bekende havezate).

Het is ook mogelijk (zij het minder waarschijnlijk) dat die balk later onder de grond is gestopt.

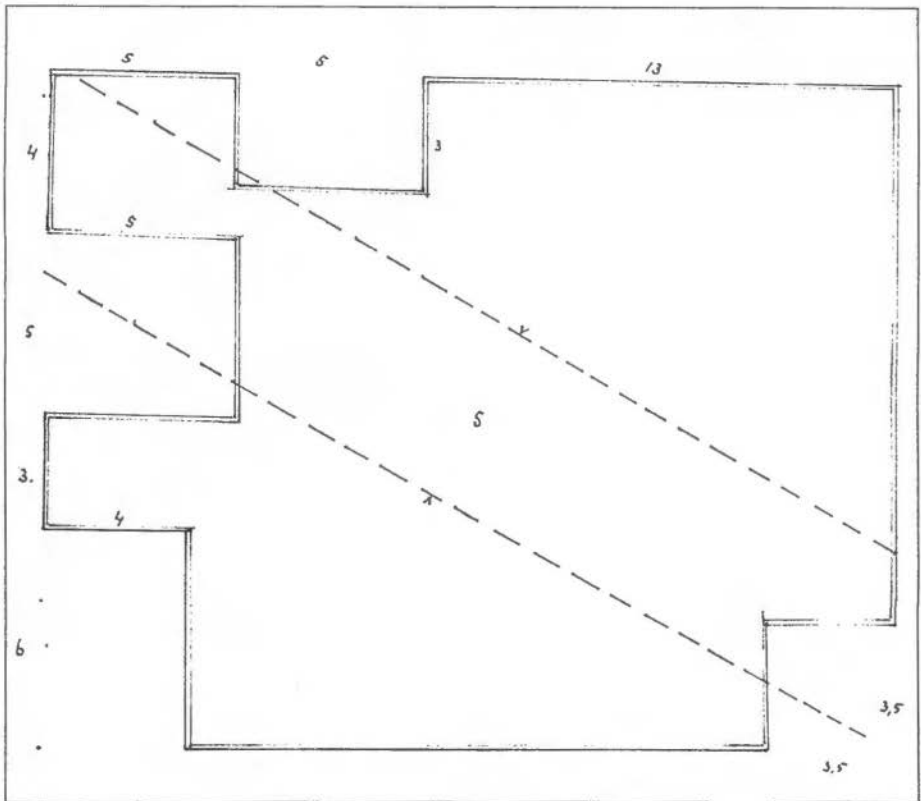
Het is met name de vorm van de balk die problemen geeft ten aanzien van herkenning en/of gebruik.

Het betreft een balk van ruim een meter lang, waarvan één uiteinde kennelijk is verbrand, gezien de onregelmatige vorm en de brandsporen. Het intacte uiteinde vertoont een wig, zoals we die kennen van ankerbalken. Die wig is 12 cm hoog en 5 cm dik. Het opvallende van die wig is echter dat deze niet parallel zit ten opzichte van de zijanten, maar 45 graden gedraaid ten opzichte van de as van de balk. Zij staat dus gericht volgens de diagonaal van de kopse zijde ervan.

De rechthoekige doorsnede van de balk heeft afmetingen van ± 19 en ± 23 cm en de wig is ± 25 cm lang (zonder gaten).

De plaatsing van de wig over de diagonaal van de balkdoorsnede zou (kunnen) betekenen dat we te doen hebben met een ankerbalk, waarvan niet een zijkant naar beneden wijst, zoals we dat zo goed kennen van Saksische hallehuizen, maar de scherpe hoek van een ribbe van de lange balkzijde.

Naast de atypische plaatsing van de wig vallen nog andere vormen van de balk op. Aan twee belendende zijden zijn, aan weerskanten van de wig, brede sponningen aangebracht, welke echter niet tot aan het einde van de balk reiken. Eén sponning begint op 5 cm vanaf de kopse zijde van de balk, met een breedte van 5 cm en een diepte van 3 cm. De andere begint op 4 cm van die bovenkant en heeft een doorsnede van 5 cm breed bij een diepte van eveneens 5 cm. Een vrije hoek van de balk (dus loodrecht op de wig staande) vertoont over de gehele balkzijde een rechthoekig defect (6 x 4 cm), welke inkeping aan het uiteinde een hartvormige verbreding heeft die juist reikt tot de kopse zijde van de balk.

Op 26 cm onder de kopse zijde bevindt zich aan de ribbe, tegenover de beide eerst genoemde sponningen, ook een rechthoekig defect dat zich voortzet over de gehele lengte van de rest van de balk.

Getracht is een en ander schetsmatig weer te geven in een balkdoorsnede, 50 cm onder de kopse zijde. Alle maten zijn bij benadering, daar de balkranden en inkepingen door vocht en tijdsinvloeden niet overal exact scherp zijn te meten.

Het lijkt voor de hand te liggen dat de beide rechthoekige sponningen plaats hebben gegeven aan brede planken van 5 cm dikte. Het rechthoekige hoekdefect met hartvormig uiteinde kan een versiering zijn geweest.

De rechthoekige uitsparing in een ribbe op een lager niveau van 26 cm, maar daarna wel over de gehele lengte van de balk, kan ook een insertieplaats voor een plank aangeven. Overigens valt het op dat er geen boorgaten in de balk of de wig zijn aangetroffen die gediend hebben voor fixaties (naderhand is een houtprise geboord voor een dendro-bepaling).

Ankerbalk

Balkeinde gezien op de ribbe

Het is uiteraard niet zo moeilijk om tal van suggesties te doen over eventuele herkomst of gebruik van de besproken balk. Dat de oplossing toch niet zo eenvoudig is moge blijken uit het feit dat deskundigen van de Rijksdienst voor Monumentenzorg te Zeist de balk en het gebruik ervan niet konden duiden. Mochten er lezers zijn die menen een aanvaardbare verklaring te kunnen aandragen, dan hoor ik dat graag.

H. Reynders

CAROLUS RUDOLPHUS THEODORUS KRAYENHOFF

De man, die de grondlegger van de driehoeksmeting in Nederland zou worden, werd in 1758 in Nijmegen geboren als zoon van een majoor-ingenieur. Zijn vader bracht hem de beginselen van het landmeten al op jeugdige leeftijd bij. In 1777 begon hij de studie der filosofie aan de hogeschool te Harderwijk. Na hierin zijn graad te hebben behaald, studeerde hij medicijnen. In 1784 werd hij arts te Amsterdam, waar hij zich ontpopte als een overtuigd patriot.

Tien jaar later vielen de Franse troepen ons land binnen. Krayenhoff begaf zich naar het hoofdkwartier van de generaal Pichegru, die hem naar de vroedschap van Amsterdam zond met de opdracht deze te bewegen de stad zonder strijd aan de Fransen over te geven. Toen dit gelukte, werd Krayenhoff commandant van het patriottisch garnizoen, versterkt met een paar honderd Franse dragonders. Een beroepsmilitair nam het bevel spoedig van hem over, maar onze held was nadien meer soldaat dan arts.

Tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806) was hij 'Directeur der Hollandsche Fortificatiën' en ontving in 1798 de opdracht een topografische kaart te vervaardigen van de Republiek met een schaal van 1 : 100.000. Het was de bedoeling dat hij gebruik zou maken van de vele, maar zeer verspreid aanwezige kaarten. Hij zag echter spoedig in dat hij langs deze weg en met de oude karteringsmethoden met 'planchet en meetketting', niet zou slagen. Krayenhoff maakte zich de kennis eigen, die Franse ingenieurs hadden verzameld bij het opzetten van een driehoeksmetingnet en kreeg toestemming zo'n net op te zetten voor Nederland. Hoewel hij eigenhandig en voortvarend aan het werk begon, trad er stagnatie op toen hij onder koning Lodewijk Napoleon Minister van Oorlog werd.

In 1810 werd Lodewijk Napoleon afgezet en de oude republiek ingelijfd bij het Franse keizerrijk. Krayenhoff was minister af en kreeg weer tijd zich bezig te houden met zijn driehoeksmeting en de kaart. Het is opvallend dat hij de metingen zelf deed en dat het werk stil kwam te liggen zodra hij zich er niet mee bemoeide.

In 1811 werden alle goederen van het Depôt-generaal van Oorlog, waartoe de kartering behoorde, op bevel van de keizer van Amsterdam naar Parijs overgebracht, verpakt in zeventig kisten. Ondanks deze storende gebeurtenissen werd het karteringswerk voortgezet, want Napoleon wilde een kaart van het tegenwoordige Nederland hebben.

Na de val van het keizerrijk kwam het materiaal weer terug, nadat de nodige problemen overwonnen waren. De Fransen weigerden namelijk stelselmatig en met alle mogelijke chicanes bepaalde kaarten uit te leveren. Bovendien waren Pruisische officieren sneller in Parijs dan de Nederlandse delegatie, die daar een zwaar geplunderd Depôt-generaal van Oorlog aantrof.

Krayenhoff was, zoals gezegd, een vurig patriot en ontving van de keizer in 1813 de onderscheiding van het Legioen van Eer.

'67
71

Na het verdwijnen van de Fransen was hij gedurende enige tijd een zeer orangistische gouverneur van Amsterdam. In 1815 werd hij benoemd tot inspecteur-generaal der Fortificatiën met de rang van luitenant-generaal.

In datzelfde jaar werd hij in de adelstand verheven met de titel van baron.

Hij vertoefde regelmatig in België, waar langs de zuidgrens een reeks forten werd gebouwd. Daarbij vonden ernstige ongelukken plaats, veroorzaakt door verzakkingen. Beschuldigingen van knoeierij met bouwmaterialen brachten hem voor het Hoog Militair Gerechtshof, dat hem echter vrijsprak.

Pas in 1822 was de kaart, die zijn naam draagt, gereed. Na 1830 trok hij zich terug uit het politieke leven en hield hij zich bezig met het schrijven van zijn mémoires en van wetenschappelijke verhandelingen.

Krayenhoff stierf in 1840.

Vermeld moet nog worden dat Krayenhoff verslag deed van zijn activiteiten op het gebied van de driehoeksmeting en het daarmee gevormde net.

Het verslag in boekvorm is getiteld: 'Petit historique des operations géodesiques et astronomiques faites en Hollande 1815' en bevindt zich in de bibliotheek van de Oudheidkamer.

H. Schrijver

ARCHEOLOGISCH OVERZICHT VAN TWENTE OVER 1995

Opgravingen

Almelo-Koornmarkt/Hofstraat

Op 27 februari kon een eendaags onderzoekje worden uitgevoerd in een bouwput in het stadscentrum. Hierbij werd evenwijdig aan de Hofstraat een volledig dichtgeveend afwateringsslootje, oorspronkelijk 1 m diep, aangetroffen onder een 1 m dikke ophogingslaag.

De sloot bevatte vrij veel vondsten, die dateerbaar zijn tussen ca 1250 en 1360.

De slootvondsten bestaan in de eerste plaats uit scherven van ruim 20 Siegburg kannen en kruiken, waarvan meestal alleen de benedenhelft resteerde. De overige aardewerkscherven stammen van grijsbakkend aardewerk en uit enkele kogelpotten met aangedraaide hals, dus late kogelpotten van omstreeks 1275. Van de overige vondsten noemen we het spakenhuis van een houten rad met een onbekende functie en fragmenten van daktegels. Daktegels zijn een platte, rechthoekige dakbedekkingsvorm, waarbij de onbedekte benedenhelft is geglazuurd ; de tegels zijn een alternatief voor dakpannen. Zij zijn in Twente niet eerder gevonden. Afgezien van fragmenten uit de IJsselsteden zijn zij wel opgegraven bij het kasteel Voorst (afgebroken in 1362) te Zwolle.

De Almelse daktegels moeten omstreeks 1300 worden gedateerd; hun aanwezigheid hangt ongetwijfeld samen met een voorganger van het Huis Almelo. Dit deel van de Hofstraat vormde blijkens de plattegrond van Almelo van ca 1560 een schakel in de verbindingsweg tussen de Grotestraat en Huis Almelo.

De afsluitende datering van de sloot omstreeks 1360 maakt verder duidelijk, dat de ophogingslaag naast de Hofstraat na 1360 is opgebracht, ongetwijfeld in de late 14de (of 15de) eeuw. Middeleeuwse ophogingslagen in laaggelegen steden zijn elders in den lande zeer gebruikelijk.

Zonder de vondst van de besproken sloot zou het opgravinkje op een mislukking zijn uitgelopen, daar de overige oudheidkundige informatie uit de bouwput niet vermeldenswaard is.

Literatuur:

G. van Haaff & A. Verlinde 1995 : *'Opgraving Koornmarkt-Hofstraat; Laat Middeleeuwse sloot met curieuze vondsten onder ophogingspakket'*, in: Historische Kring Almelo, 3e jaarg., juni 1995, p. 9-10.

Hengelo-Huis Hengelo (afb. 1)

Daar het verslag van deze grote opgraving, waaraan velen hebben meege- werkt (vooral H. Reynders, R. v.d. Kolk en M. Spanjer), veel te lang is voor dit overzicht en er reeds eind 1996 een boekwerkje over geschiedenis en opgra- ving van de havezate en zijn voorgangers zal verschijnen, wordt hier slechts zeer beknopt de essentie van de opgravingsresultaten medegedeeld.

1. De oudste sporen in de bijna 1 hectare grote opgraving dateren uit de 11/12-14de eeuw. Het betreft paalkuilen, afvalkuilen, greppels/sloten en tenminste één kadaverkuil van een varken. Er hebben tenminste één of twee houten schuurtjes of spiekers gestaan. Deze sporen wijzen niet op bewoning op de plek van de latere havezate, maar op bewoning in de directe omgeving.
2. Uniek is de tweede herkenbare fase. Het is de fundering van een als spieker geïnterpreteerd bouwsel onder de zuidmuur van het Huis Hengelo. Dit bouwsel werd pas in 1996, lang na de officiële opgraving, gevonden dank zij bronbemaling en het uitgraven van vervuilde grond uit de zuidgracht. Deze spieker was omgeven door een ca 10 m brede gracht, waarvan de noordelijk insteek is gevonden op de huisplaats.
De rechthoekige spieker mat 5 bij ruim 3,5 meter. Hij had een fundering van heipalen en van brokken Benteimer steen. Bovengronds zal de spieker in vakwerkbouw zijn opgetrokken. Wij achten de spieker van een 14de eeuwse ouderdom, omdat hij ouder is dan het Huis Hengelo, dus ouder dan ca 1525, en tevens omdat op de later gedempte gracht een (15de eeuwse) bakstenen spieker is gebouwd, die ook vooraf ging aan het Huis. Een directe datering van de spieker door middel van het jaarringen- patroon van de heipalen bleek helaas niet mogelijk.
3. De derde fase, uit de 15de eeuw, is voornoemde stenen spieker. In de gedempte gracht om de 14de eeuwse spieker zijn zware funderingen van kloostermoppen aangetroffen. Dit gebouw lijkt ca 10 bij 4 m of 10 bij 8 m groot geweest te zijn. De stenen spieker heeft tenminste twee bouwfases gekend. Bij de 14de of de 15de eeuwse spieker moet een van de meest merkwaardige vondsten uit de opgraving behoren, namelijk het bovendee- l van een dakruiter van geglaazuurd aardewerk. Dakruiters waren in die tijd een Vlaamse traditie, in Twente geheel onbekend.
4. Het Huis Hengelo zelf moet omstreeks 1525/1530 zijn gebouwd door Frederik van Twickelo. Zowel de funderingen als de bovenbouw zijn grotendeels opgezet met kloostermoppen. Het Huis was buitenwerks 24 bij 20 m groot. De frontgevel blijkt tot ieders verrassing een (vroeg) Renaissance gevel (met een aantal timpanen = driehoekige gevelstenen) te zijn geweest, die een vrij grote gelijkenis met de voorgevel van Huis Twickel gehad moet hebben. Het Huis kon bereikt worden via een lange brug over de tussengracht en over een breed bordes.

Afb. 1. Huis Hengelo, losse vondst. Fragment van ca 14de eeuwse (Vlaamse?) dakruiter van geglazuurd, roodbakend aardewerk.

Het beeld sierde waarschijnlijk het dak van de 14de of 15de-eeuwse spieker, voorafgaand aan het Huis Hengelo.

Bij de zuidwest hoek van het Huis werd nog in 1996 de fundering van een voor ieder onbekende zeshoekige wachttoren gevonden. Tijdens de bouw van de havezate of zeer kort daarna is de voorhof aangelegd. Deze had een scheef rechthoekige vorm en bezat een zeer zware keermuur van brokken en blokken Bentheimer steen. Op de voorhof is ook een zandheuvel, de Stelle genaamd, aangelegd. Dit voor Twentse havezaten uitzonderlijke verschijnsel is genoemd in de verkoopacte van 1615. Huisplaats en voorhof werden omgeven door een 10-20 m breed grachtenstelsel, waarbij een uitgesproken brede tussengracht van 15 m voorkwam.

5. Na de afbraak van het tientallen jaren verwaarloosde Huis in 1821 duurde het nog lang voor de binnen- en buitengrachten geheel gedempt waren. Daardoor zijn ook veel vondsten van na 1821 aangetroffen, gedumpt door de plaatselijke bevolking.

Rijssen-havezate Bevervoorde (afb. 2)

In verband met dreigende overbouw van dit binnen de voormalige stadsgracht gelegen havezate-terrein verleende de gemeente krediet voor een éénweekse proefonderzoek. De Oudheidkamer Riessen had hier sterk op aangedrongen. Door de opgraving middels een kruissleuf kon alleen de hoofdstructuur en de exacte ligging van de havezate, afgebroken in 1781, bepaald worden. De havezate bleek buitenwerks afmetingen van 21 bij 20 m gehad te hebben. De buitenmuren waren 0,75 m breed in de fundering en opgezet van een slechte kwaliteit kloostermop(fragmenten) met afmetingen van meestal 27/28 x 13 x 6,5 cm. De muren lagen ofwel koud op de vaste grond, of waren gefundeerd op puin en keien. Slechts gescheiden door smalle 'bermen' lag buiten de muren de gracht, volgens de oudste kadasterkaart ovaalvormig. Het kan betwijfeld worden of dat wel de oorspronkelijke vorm is geweest. De gracht bezat geen keermuren, maar glooiende binnentaluds.

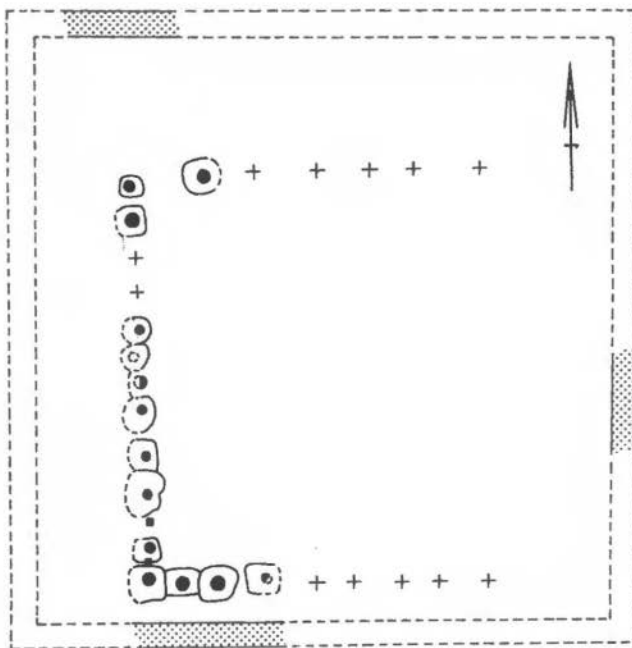
De meeste hoofdbrekens kostte een binnen havezaten ongebruikelijke rij zware paalkuilen, waar soms nog resten van zware palen in zaten.

Deze stonden binnen de muren in een open of gesloten rechthoekige structuur met een lange zijde van 13 m lengte. De houten structuur loopt ongeveer evenwijdig met de buitenmuren en wel op 1 - 4,5 m erbinnen. Er zijn aanwijzingen, dat de houtbouw uit de bouwperiode of tijdens de bewoning van het Huis dateert. Daarom kan de houtbouw worden verklaard als een (later aangebrachte?) inwendige ondersteuning van de huisconstructie.

De constructie is niettemin zeer uitzonderlijk, ook al omdat na ca 1250 normaliter geen palen meer werden ingegraven, maar werden geplaatst op poeren, meestal grote zwerfkeien. Met alleen archeologische gegevens is de bouw van de havezate niet scherp te dateren. De kloostermoppen in de funderingen en scherven van Siegburg steengoed maken de 14/15/begin 16de eeuw mogelijk. Wellicht is de bouw rond 1323 te plaatsen, in welk jaar sprake is van een nieuwe havezate op het Bevervoorde (ter Kuile 1911, p. 52-54).

De binnenste meters van de grachten leverden zoals gebruikelijk het meeste bouwpuin op, vooral resten van kloostermoppen. In de zuidgracht lag zelfs omgevallen of omgehaald muurwerk van moppen. Daarin zijn twee ca 1,5 m lange uitgespaarde 'spleten' geconstateerd, die waren afgeschuind aan de buitenzijde. Waarschijnlijk gaat het om lichtspleten. De grachtvondsten geven duidelijk aan, dat niet alleen de funderingen van laat middeleeuwse bakstenen zijn opgezet, maar ook (een deel van) het opgaande muurwerk. In de noordgracht zijn daarnaast ook geelbakkende friese steentjes (ca 17de eeuw) gevonden, die kunnen wijzen op een latere renovatie van de noordgevel. Maar net als bij het Huis Hengelo zijn de kloostermoppen veruit in de meerderheid en zijn er dus na de bouw van het Huis naar verhouding weinig nieuwere bouwmaterialen toegepast.

De proef-opgraving heeft verder geen enkele aanwijzing opgeleverd, dat het terrein van het Bevervoorde al voor ca 1300 bewoond is geweest.

Afb. 2. Rijssen, Bevervoorde. Gevonden en gereconstrueerde plattegrond, schaal 1 : 200.
Gerasterd = buitenmuur (rest buiten proefsleuven). Zwart = houten palen, met eertijds gegraven paalkuilen er omheen. Kruisjes = veronderstelde palen buiten de proefsleuven.

Tubbergen-Mander

Voor het verslag van de her-opgraving van het hunebed en omgeving kan verwezen worden naar het vorige nummer van 't Inschrien.

Vondsten en verkenningen

Borne

Bij het vorig jaar gerestaureerde havezate-terrein 't Weleveld is in 1995 een fraai, in vier kleuren uitgevoerd informatiepaneel geplaatst.

Het punt versterkt een landelijke en cultuurhistorische fietsroute in de omgeving van Borne. De feestelijke onthulling van het bord, gecombineerd met de opening van een tentoonstelling over het Weleveld in het Bussemakerhuis, trok boven verwachting veel belangstelling.

Denekamp

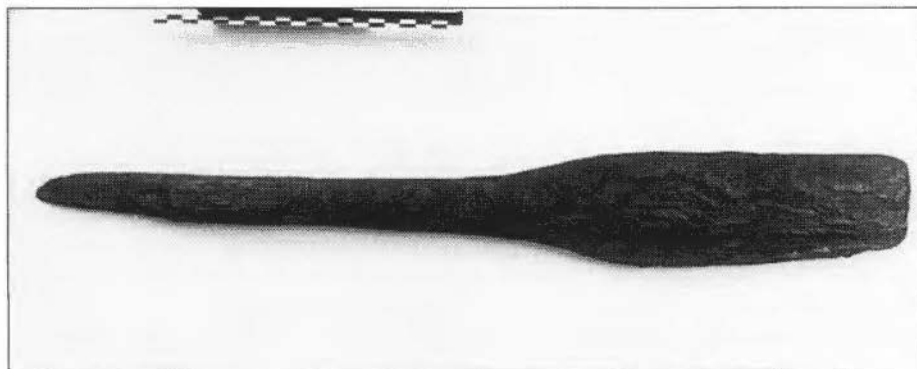
Bij de wegverbreding tussen Tilligte en Ootmarsum zijn geen grondsporen waargenomen of vondsten gedaan, ondanks de aansnijding van enkele essen.

Hengelo

In het verslag over 1994 is melding gemaakt van vondsten door H. Reynders uit een dichtgeslibde beekbedding op het Heemaf-terrein.

Dit jaar zijn de C-14 dateringen bekend geworden van twee ingezonden hout(skool) monsters van twee vondsten.

Enig houtskool (van eik en els) uit de in Europa onbekende ijzerslakken gaf een datering van 2190 ± 70 BP (GrN-21559), dat is 384-58 v. Chr. (calibratie 2 sigma).

Afb. 3. Hengelo-Heemafterrein. 11/12de-eeuwse eikehouten roer- of roeispaan, gebroken.
Restlengte : 56 cm. Gevonden in dichtgeslibde voorganger van Berflo beek.

Deze datering is iets ouder dan verwacht, hetgeen wellicht samenhangt met het hoge koolstof-gehalte uit het monster. Een monster uit de eikenhouten roerspaan (afb. 3) boven de beekbedding leverde 915 ± 40 BP (GrN-21560) op, dat is 1030-1214 A.D. (calibratie 2 sigma). Uit deze datering is af te leiden, dat de gevonden beekbedding (vrijwel) geheel is dichtgeslibd na de 10e eeuw.

Markelo

Een zandkopje met een esdek langs de Regge te Elsenerbroek werd geëgaliseerd. Hier werden mesolithische vondsten (ca 6000 v. Chr.) verwacht. Voor de egalisatie heeft de stichting RAAP daarom ter plaatse een beproefd boor-onderzoek uitgevoerd, maar er werd niets aangetroffen.

Rijssen

F. Kiestra meldde en schonk aan het Provinciaal Overijssels Museum een zogenaamde schaaltes- of napsjessteen. De steen werd gevonden te Hasselt, maar is oorspronkelijk, ca 6 jaar geleden, gevonden op het terrein van een steenfabriek ten zuiden van Rijssen. De granitische steen heeft een driehoekige vorm. Op de vlakke bovenkant is één ovale uitholling ingeslepen van 14 x 9 cm en 11 mm diep. De datering van de steen is het meest waarschijnlijk late Middeleeuwen of later. Hij zal dienst hebben gedaan onder een stiep.

Tubbergen

1. Dank zij een groot subsidie van de provincie Overijssel en de goede samenwerking tussen enkele instellingen en overheden kon met name in de gem. Tubbergen een ongekend groot project voor de restauratie en landschappelijke ontsluiting van grafheuvels worden gestart. Het project loopt over de jaren 1995 en 1996.
2. Van een grafheuvel te Hezingen en te Albergen werden beschadigingen gemeld. Laatstgenoemde beschadiging is door de melder weer hersteld.

Wierden

Bij nieuwbouw op de Dorper es in Wierden-noord is in 1990/1991 een geïsoleerd gelegen huisplattegrond uit de 1de eeuw A.D. opgetekend. In 1992 kon 75 m noordelijker een even oud brandgraf met kringgreppel worden opgegraven. Pas in 1995 werd het perceel pal ten zuiden van dit graf bebouwd. Daarbij zijn geen nieuwe vondsten gedaan of grondsporen waargenomen. Daar er elders in het terrein voldoende waarnemingsmogelijkheden zijn geweest, is het nu duidelijk, dat de boerderij en het ongetwijfeld erbij behorend graf geen onderdeel van een groter complex hebben uitgemaakt. De melding danken wij aan H. Wieringa van de AWN.

A.D. Verlinde

KONINKLIJK BEZOEK AAN ENSCHEDE

De geschiedenis van Enschede vermeldt vele officiële bezoeken. Het bezoek van koning Willem III op 1 mei 1862 was in zoverre bijzonder dat, in nasleep ervan, Enschede tot de grond toe afbrandde. De ter verfraaiing van huis tot huis opgehangen, en na een paar dagen kurkdroge slingers van dennegroen, zorgden voor een zo snelle geleiding van het vuur dat er niets aan te houden was.

Het is natuurlijk onzin om te beweren dat deze catastrofe de reden was waarom het 33 jaar zou duren eer de volgende Oranje-telg in Enschede verscheen. Maar, hoe dan ook, op 4 september 1895 was het dan zo ver.

Het prinsesje Wilhelmina, oud vijftien jaar, en haar moeder, koningin-regentes Emma werden van het feestelijk versierde station naar het Volksparkgebouw gereden. Daar werden ze ontvangen door de dames Van der Zee, Blijdenstein en Ledeboer, de echtgenotes van de burgemeester en de beide wethouders. Achter het gebouw in het park stonden honderden kinderen te zingen. Kortom, het was een mooi begin. De stadsrit die volgde voerde onder andere langs 'de Krim', een kleurrijke volkswijk, die als bijzonder Oranje-gezind bekend stond. Toch vond daar een incident plaats door het optreden van de socialist Tusveld. Wat er nu precies gebeurde vertellen de verslagen niet, misschien heeft hij iets republikeins geroepen. Feit is wel dat burgemeester Van der Zee 'direct persoonlijk ingreep', maar wat hier onder verstaan moet worden is ook niet duidelijk.

Over deze Van der Zee zou een boek te schrijven zijn. Hij werd de 'held van Soeriah' (Atjeh) genoemd, was oud-Indisch Officier en hij had voor grote dapperheid de Militaire Willemsorde gekregen. In Enschede circuleerde het verhaal dat hij een halve bil was kwijtgeraakt in de strijd. Hij zou z'n hele leven een vechtersbaas blijven maar was van 1884 tot 1896 een goed en energiek burgemeester.

Na een ontvangst op het stadhuis werd een bezoek gebracht aan de School voor Nijverheid en Handel, de fabriek 'Schuttersveld' en de Fabrieksschool, al met al een programma waar een meisje van 15 jaar nou niet direct vrolijk van kan worden. Maar om 4 uur vertrok het gezelschap weer per koninklijke trein.

Waardoor is dit bezoek toch bijzonder geworden?

Allereerst doordat nu, na honderd jaar, door de opening van Het Koninklijk Huisarchief, vier albums tevoorschijn zijn gekomen met tekeningen en foto's van diverse Twentse bedrijven, destijds aan de koninklijke gasten geschonken. Zij zijn een prachtige weergave van het industriële Twente van een eeuw geleden.

Maar ook - mijn numismatisch bloed kruipt waar het niet gaan kan - door de buitengewoon fraaie bronzen penning die herinnert aan voornoemd bezoek, in bezit van onze Oudheidkamer. Oké, het is dan wel geen speciaal geslagen,

maar universeel te gebruiken exemplaar. Met ruimte voor een inscriptie. Maar dan nog: wat een bijzonder mooi portret. Dit is een Nationaal begrip geworden: Willemientje met loshangend haar.

Het heeft z'n grootste bekendheid gekregen van de munten die enige jaren ermee getooid werden, dubbeltjes, kwartjes, guldens en gouden tientjes. Maar op een grote penning (67 mm) komt een kopje vanzelf veel beter tot z'n recht.

De grootste verdienste van het portret is de grote gelijkenis, zonder te flatteren. Dat was wel het geval bij het latere 'Kroningskopje' van 1898, van Pier Pander, alom bewonderd om z'n schoonheid, maar net iets te mooi!

Het kopje op deze penning is van Bart van Hove, bekend beeldhouwer en portrettist; de gedegen medailleur, J.P. Menger, heeft de penning in z'n geheel vorm gegeven. Beide namen staan ook op de penning en dat komt niet vaak voor.

J. E. Gieskes

Bronnen

- Stroink, A.L., *'Stad en Land van Twente'*, (Enschede, 1980)
- Jones, Mark, *'The Art of the Medal'*, British Museum Public Lim (London 1979)
- Benezit, *'Dictionnaire des Arts'*, Librairie Gründ (Paris 1979)

HORIGHEID EN HOFHORIGHEID IN DE 16DE EEUW

Als de Tijdmachine ons zou kunnen verplaatsen naar het Twente van de 16de eeuw, dan zouden wij in een land van onvrijheden terecht komen. De meeste Twentse boeren waren destijds horig aan een bepaalde persoon of instelling. Johannes van Lochem, prior van het klooster te Albergen, schreef in zijn Kroniek in het jaar 1521: "... er zijn immers (...) in Twente maar heel weinig boeren die niet door een of andere vorm van horigheid aan een heer gebonden zijn". In het onderstaande zal kort worden ingegaan op de twee vormen van horigheid die wij toen in Twente aantreffen: de horigheid in rechtstreekse vorm en de hofhorigheid. Daarbij zal ik mij beperken tot enkele hoofdlijnen om de voornaamste verschillen te accentueren.

Horigheid

Horigheid hield een toestand van onvrijheid in, waarbij boeren gebonden waren aan de grond van hun heer. De horigen waren verplicht om die grond te bewerken en mochten het erf niet zonder toestemming van hun heer verlaten om zich blijvend elders te vestigen. De horige status vererfde via de moeder, maar kon ook vrijwillig worden aangenomen door de man of vrouw die als boer of boerin op het betreffende horige erf wilde introuwen. Hiervoor was dan wel een geldbedrag verschuldigd, 'opvaart' genoemd.

Om een bepaald erf levenslang te mogen bewonen en bewerken was een vrij groot bedrag verschuldigd, de 'erfwinning'. Met het doen van erfwinning verkreeg de boer het exclusieve gebruiksrecht van het horige erf. Als de horige overleed waren zijn nabestaanden de heer als 'versterf' een deel van de nalatenschap of huwelijksboedel verschuldigd. Vaak werd deze aanspraak van de heer door de nabestaanden in het 'versterfgeld' afgekocht.

De horige kon zich bevrijden uit zijn horige status. Hiertoe bestonden twee mogelijkheden: de in de 17de en 18de eeuw gebruikelijke 'vrijkoop', waarbij de horige tegen betaling van een geldsom vrij werd, en de in de 17de eeuw in onbruik geraakte 'wederwissel', waarbij de horige werd geruild tegen een andere persoon, die dan zijn of haar plaats innam. Heer en horige moesten zich in dat geval moeite getroosten om een geschikte vervanger te vinden. Maar ook bij de wederwissel moest de horige zich vrijkopen.

De erfwinningbrief

De voornaamste rechten en plichten van de horige en van zijn heer werden vastgelegd in de erfwinningbrief, een gezegeld document, te vergelijken met het huidige pachtcontract. Twee van de belangrijkste regels die hierin werden genoemd waren dat de horige pacht moest betalen en dat hij zijn erf niet mocht verwaarlozen of uitbuiten. De heer verplichtte zich op zijn beurt om de horige in moeilijke tijden zo goed mogelijk bij te staan en te beschermen. De erfwinningbrief was het bewijsstuk van het recht het erf te bewonen en te

bewerken; het kostbare geschrift werd dan ook zorgvuldig door de horige bewaard. Vaak kende de heer onder de bewoners van zijn boerderijen twee soorten van horigheid. In Twente waren dat de 'keurmedigen' of 'wastinsigen' en 'eigenhorigen', ook wel 'volkschuldigen' genoemd. We treffen deze indeling onder meer aan onder de Commanderie van Ootmarsum, het St. Antonius-klooster te Albergen en het Stift Weerselo, maar ook over de grens zoals onder het Klooster Frenswegen te Nordhorn².

Keurmedigen waren in feite minder onvrij dan eigenhorigen. Bij het overlijden van een keurmedige had de heer recht op de 'keurmede', het beste stuk uit de nagelaten roerende goederen. Na het overlijden van een eigenhorige had de heer recht op de helft van de huwelijksboedel aan vee, veldgewassen, goud en zilver. Een erf dat een keurmedige of een eigenhorige kwalificatie had, kon alleen door boeren worden gebruikt die of keurmedig of eigenhorig waren of hadden aangegeven dit te willen worden. Deze verplichting werd dan ook duidelijk in de erfwinningbrief opgenomen.

Hofhorigheid

Een heer bezat gewoonlijk enkele tientallen horige boerderijen, hoewel er ook kleinschalige vormen van horigheid voorkwamen (bijvoorbeeld onder Singraven bij Denekamp). De horige boeren op deze erven hadden ieder voor zich een rechtsband met hun heer. Voor een aantal horigen bleef het hier niet bij. Bij deze vorm van horigheid zien we in een soort getrapte verhouding met de heer en de horige de 'hofmeier', de administrateur van de heer.

Deze hofmeier, die aanvankelijk eveneens horig was, bewoonde de 'hof', van waaruit de horigen werden bestuurd. Naast de gebruikelijke rechtsband met de heer hadden de horigen onder de hof ook een rechtsband met de overige horigen en met hun hofmeier. Deze horigen, die deel uitmaakten van één 'echte', hadden eenzelfde rechtspositie onder dezelfde hof³. De meeste horigen onder een hof waren 'hofhorigen'. We treffen ze aan onder de zeven landsheerlijke hoven in Twente, die gelegen waren te Ootmarsum, Oldenzaal, Goor, Borne, Delden, Weddehoen en Kagelink, verder onder de hof Espelo, de Proosdij te Oldenzaal en het Kapittel te Oldenzaal. Hofhorigen hadden een rechtspositie die op een aantal punten veel lijkt op die van de eigenhorigen voor wat betreft hun relatie ten opzichte van de heer. Deze rechtspositie is in 1546 in Ootmarsum op papier vastgelegd. De regeling gold formeel voor de hofhorigen onder de landsheerlijke hoven in Twente, maar was in feite ook van toepassing op de hofhorigen onder de hof Espelo, de Proosdij te Oldenzaal en het Kapittel te Oldenzaal⁴. Het gebruiksrecht van de horige was persoonsgebonden. Overleed hij of moest hij door ouderdom of ziekte zijn gebruiksrecht opgeven, dan kwam een familielid in aanmerking om hem op te volgen. Deze 'erfolger', gewoonlijk de oudste zoon, moest dan erfwinning doen om het gebruiksrecht te verwerven. Bij horigen onder een hof was het gebruiksrecht, hier 'bouw- en erfrecht' genoemd, binnen de echte verhandel-

baar. Ook was het mogelijk dit recht aan een derde te verkopen, mits die zou toetreden tot de echte. Het bouw- en erfrecht vererfde via een strak schema binnen de familie in de echte, waarbij mannen vóór vrouwen gingen. Bij de rechtstreekse horigheid was het gebruiksrecht overdraagbaar noch vererfbaar. Wel had een kind van de horige een algemeen geaccepteerd recht om erfwinning te doen.

Hofvrijen, kamerlingen en eigenhorigen

Onder de hof te Ootmarsum bestond eertijds een drietal echtes: van de hofhorigen, van de zogenaamde 'kamerlingen' en van de 'hofvrijen'.

Al deze boeren waren dus horig onder één hof.

Kamerlingen leken qua rechtspositie op de keurmedigen. Ook hier had de heer recht op de 'beste roerende zaak' in de nalatenschap: paard, koe, schaap of werktuig.

Hofvrijen waren de horigen met de meest gunstige rechtspositie in Twente. Ze hadden net als kamerlingen een aantal voordelen boven de hofhorigen (zij voldeden bijvoorbeeld geen erfwinning), maar de heer had bij hofvrijen bovendien geen enkel recht op de nalatenschap. De rechtspostie van de hofvrijen en de kamerlingen werd op 21 maart 1546 te Ootmarsum vastgelegd, vier dagen nadat dit was gebeurd voor de hofhorigen.

In de 16de eeuw bestonden er ook nog horigen die, zeer verwarrend, 'eigenhorigen' werden genoemd en die een bijzonder ongunstige rechtspositie hadden. Zij waren verplicht tot het verrichten van een ongelimiteerd aantal diensten voor de heer en na hun overlijden verviel de gehele nalatenschap aan hem. Het betreft waarschijnlijk een tijdelijke sanctie van de heer jegens een aantal van zijn horigen. Na de 16de eeuw zijn de eigenhorigen verdwenen.

Erfwinningsbrief en hofrecht

Het verschil tussen 'rechtstreekse' horigheid en hofhorigheid, dus het niet of wel aanwezig zijn van een onderlinge band tussen de horigen, komt het meest tot uiting bij de sancties die een horige konden worden opgelegd. Bij de rechtstreekse horigheid kon de heer de horige, die bijvoorbeeld de bomen op zijn erf illegaal had gekapt, van het erf laten verwijderen omdat deze zijn gebruiksrecht had verspeeld. Dat was als sanctie omschreven in de erfwinningsbrief; de straf was dus bij voorbaat overeengekomen tussen de heer en déze horige. Ook bij de hofhorigheid staat in de erfwinningsbrieven dat een horige geen bomen mocht kappen op het erf. Bij illegaal houthakken kon de echte, gewoonlijk bestaande uit de hofmeier en de horigen, de boer echter ook nog een boete opleggen⁵. Niet alle verplichtingen van de hofhorigen werden in de erfwinningsbrief genoemd. Met name die ten aanzien van de echte vindt men hier niet terug. Een duidelijk vergrijp tegen de echte was het gedurende drie jaren niet bezoeken van de hofdag, een verplichte jaarlijkse samenkomst van

alle horigen op hun hof. De hofmeier kon dan tijdens een zitting van het 'hofgericht' de in gebreke gebleven hofhorige of kamerling 'belmundig' verklaren (niet een hofvrije, deze betaalde een boete). Een belmundige kon geen erfenis ontvangen en bij zijn overlijden vererfden al zijn bezittingen aan de heer. De horige kon een belmundige status echter afkopen.

De hof en het hofgericht steunden op de echte. Horigen die een directe rechtsband hadden met de heer kenden geen hof. Hun horige rechten en plichten steunden enkel op de erfwinningbrieven. Uiteraard had de heer hierdoor een bepaalde machtspositie. Hij kon zelfs tot zekere hoogte een eigen horig recht creëren, zoals de heer op het Huis Ootmarsum deed. Deze stelde op schrift hoe hij zou optreden tegen de horigen die hadden gehandeld tegen de afspraken, neergelegd in de erfwinningbrief⁶. Een systeem van horig recht bestond niet bij de rechtstreekse horigheid, maar de heer kon door het opstellen van een groot aantal gebods- en verbodsbepalingen in de erfwinningbrieven en het uitzetten van gedragslijnen een zeker gewoonterecht laten ontstaan.

R.F.A. Rorink

Noten:

1. J.B. Schildkamp e.a. (red.), 1520-1525: *'De Kroniek van Joannes van Lochem, prior van het Sint-Antoniusklooster te Albergen'*, Vertaling en toelichting. (Albergen/Enschede, 1995), p. 276.
2. W.H. Dingeldein, *'Het stelsel van hoorigheid onder het Huis Ootmarsum'*, in: Verslagen en Mededeelingen van de Vereniging tot Beoefening van Overijssels Regt en Geschiedenis (VMORG), 58ste stuk (1942), p. 77-122.
J.B. Schildkamp e.a. (red.), a.w., p. 84-85.
W.H. Dingeldein, *'Acht eeuwen Stift Weerselo, 1150-1950'*, (Hengelo, 1951).
H. Voort, *'Keurmedig of eigen? De rechtspositie van de boeren op de Duvelshof in De Lutte'*, in: 't Inschrien (1980), p. 12-15.
H. Voort, *'Zur Wirtschaftsgeschichtes des Klosters Frenswegen'*, in: Vom Augustiner-chorherrenstift zur ökumenischen Begegnungsstätte. Stiftung Kloster Frenswegen, (Nordhorn, 1994).
3. Zie hiertoe met name W.H.J. Massink, *'Hoorige Rechten in Twenthe'*. Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden, (Zwolle, 1927).
J.W. Racer, *'Overijsselsche Gedenkstukken'*, 8 dln. Leiden en Kampen, 1781- 1793.
Hieruit deel IV: Aangaande de dienstbaarheid der vrye en hoorige ingezetenen van Overijssel, (Kampen, 1785).
4. G.J. ter Kuile sr., *'Geschiedenis van den Hof Espelo, zijne eigenaren en bewoners'*, (Zwolle, 1908).
J.H.R. Wiefker, *'De Twentse bezittingen van David Constantijn baron du Tour'*, in: Jaarboek Twente 1990, p. 93-103.
W.H.J. Massink, *'Een advies van Mr. J.W. Racer over de hoorigheid 1805'*, in: VMORG XLV (1928), p. 234.
R.F.A. Rorink, *'De hofdagen van de Proosdij en het Kapittel Oldenzaal'*, in: Jaarboek Twente 1994, p. 27-40.
5. Archivalia Oudheidkamer Twente, *'Register van hetgene de Hofmeijer als zodanig van dit zijn ambt jaarlijks wegens jura en emolumenten genieten kan'*, inv.nr. SOMH 113.
6. Archivalia Oudheidkamer Twente, *'Protocol van het Huis Ootmarsum'*, inv.nr. SOMC 24.

ENSINK ANTIEK

*Meubelen 18e + 19e eeuw
Inkoop - verkoop - taxatie*

*Oldenzaalsestraat 31-33
7551 KN Hengelo
Tel. 074-428744*

Oudheidkamer Twente

ANTIQUARIAAT GALERIJ REZA

MODERNE KUNST EN
OUDE BOEKEN
BOEKENZOEKDIENT

KORTESTRAAT 2
T/O ZOUTMUSEUM
POSTBUS 9 - 7490 AA DELDEN
TEL.: 05407 - 64792

GEOPEND:
DI/WO/DO: 14-18
VR: 12-21
ZA: 10-17 UUR

boekhandel Broekhuis

Sinds 1868

Algemene en Wetenschappelijke Boeken en Tijdschriften
School- en Studieboeken
Kantoorartikelen en Schrijfwaren

Hengelo

Enschedesestraat 19
Telefoon 074 - 910267 Telefax 074 - 913892

Almelo

City Promenade 21
Telefoon 05490 - 12235

Enschede

Campus Boekhandel Universiteit Twente
Telefoon 053 - 892414

Enschede

Marktstraat 12
met antiquariaat & galerie
Telefoon 053 - 325210

*b*B

HUIZE HÖLTERHOF

Hölterhofweg 325
7534 PT Enschede
Tel. 053 - 611306

Huize Hölterhof, moeilijk te vinden.....
Een openbaring om te ontdekken!

Van november t/m april:
diners-koffietafels
recepties-familieëunies enz.

Van mei t/m oktober:
55-plus vakantieweken.

Vraagt folder en programma.

A. Bonzet SPECIAAL BOEKBINDERIJ

DE OSSENBOER 44 - ENSCHEDE
tel. 053-314069

**OOK UW BINDWERK
IS BIJ ONS WELKOM**

Wij zijn een niet te grote
binderij waar kwaliteit
en service nog
mogelijk is

*Gespecialiseerde handboekbinderij
voor particuliere- en rijksopdrachten.
Levering franco door geheel Nederland.
Kleine tot grote oplagen - speciale opdrachten.*